

Молдоев Э.Э.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯСЫНА ТҮЗӨТҮҮЛӨРДҮ
КИРГИЗҮҮ: УЧУРДУН ТАЛАБЫ**

Молдоев Э.Э.

**ВНЕСЕНИЕ ИЗМЕНЕНИЙ В КОНСТИТУЦИЮ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ:
ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ**

E.E. Moldoev

**AMENDMENT OF THE CONSTITUTION OF THE KYRGYZ REPUBLIC:
REQUIREMENT OF TIME**

УДК:342.41(575.3)

Макалa Кыргыз Республикасынын 2010-жылдын Конституциясынын укуктук талдоосуна арналган. Жазуучу мыйзамды кабыл алуу зарыл болгон коомдук-саясий абалды эске алып, негизги мыйзамы ушул убакта талаптарын өзгөртүүлөрдү киргизүү керек экендигин баса белгилейт.

Негизги сөздөр: уюштуруу, макул, парламент, өкмөт, президент, аткаруу бийлик органдары.

Статья посвящена правовому анализу Конституции Кыргызской республики 2010 года. Автор подчеркивает, что с учетом той социально-политической ситуации в которой принималась Конституция, Основной закон нуждается во внесении изменений с учетом требований настоящего времени.

Ключевые слова: Конституция, референдум, Жогорку Кеңеш, Правительство, Президент, органы исполнительной власти.

The article is devoted to legal analysis of the Constitution of the Kyrgyz Republic, 2010. The author stresses that in view of the socio-political situation in which to adopt the Constitution, the Basic Law need to amend the requirements of this time.

Keywords: Constitution, Referendum, Parliament, the Government, the President, the executive authorities.

Кыргыз Республикасынын 2010-ж. Конституциясы Кыргызстанды эгемендүү, демократиялык, укуктук, динден тышкары, унитардык, социалдык мамлекет деп жарыялайт, ал өз жеринде толугу менен малекеттик бийликке ээ, ички жана тышкы саясатты өз алдынча жүргүзөт (1-б.). Кыргыз Республикасынын эли эгемендиктин ээси жана Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийликтин бирден-бир туткасы (2-б.)[1].

Конституцияга ылайык, Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик төмөндөгү принциптерге негизделген: 1) Кыргыз Республикасынын эл шайлаган президенти жана Жогорку Кеңеши өкүл болгон жана камсыз кылган элдик бийликтин үстөмдүгү; 2) мамлекеттик бийликтин бөлүштүрүлүшү; 3) мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын эл алдындагы жоопкерчилиги жана алардын өз ыйгарым укуктарын элдин таламында жүзөгө ашырышы; 4) мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын аткарган кызматтары менен ыйгарым укуктарынын так бөлүштүрүү (3-б.).

Кыргыз Республикасында саясий көп түрдүүлүк жана көп партиялуулук таанылат. Ошону менен бирге: мамлекеттик, муниципалдык жана партиялык институттардын биригишине; мамлекеттик жана муниципалдык мекемелерде жана уюмдарда партиялык уюмдардын түзүлүшүнө жана иш жүргүзүүсүнө; диний, этникалык негиздеги саясий партияларды түзүүгө; диний бирикмелердин саясий максатты көздөөсүнө; саясий партиялардын, коомдук жана диний бирикмелердин иш-аракеттеринин конституциялык түзүлүштү күч менен өзгөртүүгө, улуттук коопсуздукту бузууга, социалдык, расалык, улут аралык, этникалар ортосундагы жана диний касташууларга багытталышына тыюу салынат (4-б.).

Кыргыз Республикасынын президенти мамлекеттин башчысы болуп саналат; элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигинин символу (60-б.). Президент 6 жылга шайланат, бир эле адам катары менен эки жолу мамлекет башчысы болуп шайлана албайт (61-б.).

Президент мамлекет башчысынын иш-аракеттеринде кылмыштын белгиси болгондугу жөнүндөгү генералдык прокурор бекиткен чечими менен Жогорку Кеңеш тарабынан президентке кылмыш кылгандыгы үчүн айып тагылышынын негизинде гана кызматтан бошотулуусу мүмкүн.

Жогорку Кеңеш мыйзам чыгаруу бийлигин жана өз ыйгарым укуктарынын чегинде контролдук кылуу функцияларын жүзөгө ашыруучу өкүлчүлүктүү орган катары пропорционалдык система боюнча 5 жылдык мөөнөткө шайланышкан 120 депутаттардан турат. Саясий партиянын шайлоо жыйынтыктары боюнча парламентте 65 депутаттык мандаты болууга тийиш.

Шайлоо күнүнө карата 21 жашка толгон, шайлоого катышууга укугу бар Кыргыз Республикасынын жараны Жогорку Кеңештин депутаты болуп шайлана алат.

Депутаттык мандаттардын жарымынан ашыгына ээ болгон, Жогорку Кеңеште фракциялардын түзүлүшүн расмий жарыялаган фракция (фракциялардын коалициясы) парламенттик көпчүлүк болуп саналат.

Парламенттик көпчүлүккө кирбеген жана ага оппозиция экенин жарыялаган фракциялар парламенттик оппозиция деп саналышат (70-б.).

Кыргыз Республикасында *аткаруу бийлигин* Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, ага баш ийген министрликтер, мамлекеттик комитеттер, административдик ведомстволор жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жүргүзөт.

Өкмөттү премьер-министр башкарат. Өкмөттүн түзүмү министрликтерди жана мамлекеттик комитеттерди камтыйт (83-б.)

Депутаттык мандаттардын жарымынан көбүнө ээ болгон *фракция премьер-министрлик* кызмат орунга талапкерди сунуш кылат (жаңы чакырылган парламенттин биринчи отурумунан тартып, 15 күндүн ичинде). Премьер-министрлик кызматка талапкер парламентке өкмөттүн программасын, түзүмүн жана курамын киргизет.

Эгерде жогоруда көрсөтүлгөн мөөнөткө чейин Жогорку Кеңеш программаны бекитпесе, парламенттин түзүмүн жана курамын аныктабаса же шайлоолордун жыйынтыгы боюнча бир дагы саясий партиялар мандаттардын жарымынан ашыгына ээ болбосо, президент фракциялардын бирине 15 жумушчу күндүн ичинде парламенттик көпчүлүктү түзүп, премьер-министрдин кызмат ордуна талапкер көрсөтүүсүн сунуш кылат.

15 жумушчу күн аяктагыча фракция бул ишти аткара албаса, президент экинчи фракцияга парламенттик көпчүлүктү түзүп, премьер-министрлик кызматка талапкер көрсөтүүсүн сунуштайт.

Эгерде парламенттик көпчүлүк кайрадан түзүлбөсө, анда фракциялар аны өз демилгеси менен түзүп, премьер-министрлик кызматка талапкерди көрсөтөт.

Президент үч күндүк мөөнөттүн ичинде премьер-министрди жана өкмөт мүчөлөрүн кызматка дайындагандыгы жөнүндө указ чыгарат.

Эгерде ушул тартипте өкмөттүн программасы бекитилбесе, түзүмү жана курамы аныкталбаса, президент парламентке мөөнөтүнөн мурда шайлоо дайындайт.

Өкмөт Жогорку Кеңешке отчет берет жана анын алдында гана жоопкерчиликтүү. Жогорку Кеңеш депутаттардын жалпы санынын көпчүлүк добушу менен өкмөткө ишенбестик билдире алат. Президент өкмөттүн отставкасы тууралуу чечимди кабыл алууга же Жогорку Кеңештин чечимине макул болбогонго укуктуу. Эгерде Жогорку Кеңеш 3 айдын ичинде өкмөткө кайрадан ишеним көрсөтпөсө, мамлекет башчы өкмөттү отставкага кетирет (85-б.).

Кыргыз Республикасынын *сот тутуму* Жогорку соттон жана жергиликтүү соттордон турат. Жогорку соттун курамында конституциялык контролду жүзөгө ашыруучу орган болуп эсептелген Конституциялык палата иш жүргүзөт (97-б.) Мыйзам тарабынан адистештирилген соттор түзүлүшү мүмкүн.

Судьялар көз карандысыз жана Конституцияга жана мыйзамдарга гана баш ийет. Судья кол тийбестик укугуна ээ, кылмыш учурунда кармал-

гандан башка бардык учурларда аны кармоого жана камакка алууга жол берилбейт (ст.93-94.).

Жалпысынан алганда, 2010-ж. конституциянын жаңы киргизилген жагдайлары төмөндөгүлөр болгон: 1) мандаттардын саны 90 дон 120 га көбөйтүлгөн; 2) президент 6 жылга шайланат, бул кызмат орунда ал бир гана мөөнөт турууга укуктуу, 3) президентке өкүлчүлүк функциялар гана калган, анткени приоритет парламенттик республикага берилген, республиканы башкаруу боюнча чыныгы ыйгарым укуктар парламенттик көпчүлүк шайлаган премьер-министрге өткөн; 4) «Ак жол» партиясындагы абал кайталанбашы үчүн Жогорку Кеңеште бир партиянын монополиясына тыюу салынган (65 мандаттан ашык эмес); 5) депутаттык мандаттардын жарымынан ашыгына ээ болгон фракция (же фракциялардын коалициясы) премьер-министрликке талапкерди көрсөтөт; 6) мурда көпчүлүктүн эркине баш ийген оппозиция жаңы парламентте кабыл алынган чечимдерге реалдуу таасир этүү мүмкүнчүлүгүн алды. Парламенттик азчылык соттор Кеңешинин, Борбордук шайлоо комиссиясынын жана Эсептөө палатасынын үчтөн бир бөлүгүн түзүүгө, укук коргоо органдары, бюджет жана каржы жаатындагы комитеттерди жетектөөгө, текшерүү-ревизиялык функцияларды аткарууга укуктуу; 7) улуттар арасындагы араздашуулардын алдын-алуу максатында этникалык негиздеги партияны түзүүгө тыюу салынган.

2010-жылдын 27-июнундагы бүткүл элдик добуш берүү менен кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясы өлкөдө чыныгы парламентаризмди орнотту жана бийлик менен элдин ажырымын ишенимдүү жойду. 2010-жылдын апрелиндеги элдин баатырдыгынан жаралган Конституция гуманизмдин бийик идеяларын, мурдагы бийлик тарабынан каралбай, тепселип келген демократиялык өнүгүүнүн жана мамлекетти куруунун ири жетишкендиктерин өзүнө камтыды жана орнотту.

Ошол эле учурда жаңы Конституциянын айрым жоболору коомдо талаш туудурду. Саясий күчтөр Баш мыйзамга түзөтүүлөрдү киргизүү боюнча көптөгөн демилгелерди дээрлик жыл сайын көтөрүп келген, себеби конституциялык жоболордогу айрым проблемаларды Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү киргизбестен жөнгө салуу мүмкүн эмес болгон. Ал эми бул проблемалардын чечилбей жатышы адам укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырууда, Кыргыз Республикасынын коопсуздугун жана туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылууга тоскоол жараткан.

Ошондой эле акыркы алты жылда дүйнөдө өзгөрүүлөр болуп өттү, аларды Кыргыз Республикасынын Конституциясын даярдаганда эске алуу мүмкүн эмес болчу. Жаңы чакырыктар жана коркунучтар көп өлкөлөрдө, анын ичинде көп кылымдан бери демократиялуу түзүлүшкө ээ болгон европа мамлекеттеринде негизги конституциялык мыйзам-

дарды өзгөртүү боюнча катуу талаштарды пайда кылууда.

Ошондуктан бүгүнкү күндө Конституциянын жалпы башаты жана мааниси менен айрым жоболордун ачыктан ачык карама-каршылыгын пайда кылган кемчиликтерди парламенттик демократиянын маани-маңызын өзгөртпөстөн жана акыркы мезгилдеги бардык жакшы жетишкендиктерди сактоо менен жоюучу, ошондой эле жаңы чакырыктарга жана коркунучтарга тиешелүү түрдө чара көрүү үчүн зарыл болгон конституциялык базаны түзүүчү Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүүнүн зарылдыгы жаралган.

Тактап айтканда референдумда [2] киргизилген жаны өзгөртүүлөр төмөнкүлөр болду:

- улуу дөөлөттөр Конституцияда көрсөтүлдү, алар мамлекеттик бардык органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин маани-мазмуну болушу керек;

- Конституциянын айрым ченемдерине Кыргыз Республикасынын улуу дөөлөттөрүн көрсөтүүдөн келип чыккан тиешелүү түзөтүүлөр киргизилди;

- Өкмөттүн Жогорку Кеңеш менен мамиледеги статусу, жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын башчыларын дайындоо жол-жобосу өзгөрдү.

1. Улуу дөөлөттөр жана адам укугу

Улуу дөөлөттөрдүн биринчи катарына адам, анын өмүрү, бакытка умтулуусу, ден соолугу, укуктары жана эркиндиктери, Мекенди сүйүүсү, коопсуздугу, билими, намысы жана аброю киргизилди. Бирок көз карандысыздык жана мамлекеттик эгемендик, адилеттик, үй-бүлө, адеп-абийир, Кыргызстан элинин биримдиги, өлкөдөгү тынчтык жана ынтымак, укуктун үстөмдүгү жана мыйзам алдындагы теңдик, улуттук маданиятты, тилди сактоо жана өнүктүрүү, балалык, аталык, энелик, ата-энеге камкордук, инсандын гармониялуу өнүгүүсү үчүн жагымдуу экономикалык, социалдык жана башка шарттарды түзүү, жагымдуу айлана-чөйрө сыяктуу дөөлөттөрдү да белгилөө абдан маанилүү.

Конституцияда улуу дөөлөттөр Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын жана башка ченемдик укуктук актыларынын негизин аныктайт жана мамлекеттик бардык органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, алардын кызмат адамдарынын ишинин маани-маңызы болуп эсептелет, ошондой эле жарандарды жана юридикалык жактарды ушул дөөлөттөрдү коргоого жана илгерилетүүгө милдеттендирет. Эч кандай идеология Кыргыз Республикасынын улуу дөөлөттөрүн буза албайт деп баса белгилөө абдан зарыл.

2. Аткаруу бийлигинин туруктуулугун күчөтүү максатында мамлекеттик бийликтин бутактарынын өз ара аракеттенүүсүнүн принциптерин тактоо

Жаңы Конституция боюнча иштеген алты жыл көрсөткөндөй, айрым тактоолор киргизилсе, мамлекеттин түзүлүшүнүн тең салмагы камсыз кылынат.

Киргизилген түзөтүүлөр мамлекеттик бийликтин бутактарынын ыйгарым укуктарын дээрлик камтыбайт. Кыргызстандыктардын бакубат жашоосу үчүн жана Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүдөгү тоскоолдуктарды жоюу максатында айрым тактоочу жоболор гана киргизилди, алар мамлекеттик бийликтин аткаруу бутагынын туруктуулугун күчөтүүгө багытталган.

Конституциянын айрым жоболору мамлекеттик бийликтин аткаруу бутагынын өз алдынчалыгын жана натыйжалуу иштөөсүн камсыз кылбай жаткан, ал эми жергиликтүү мамлекеттик администрацияларды түзүү ыкмасы мамлекеттик түзүлүштүн принциптерине карама-каршы келип калган.

3. Сот реформасы жана өлкөнүн укук коргоо органдарын реформалоо үчүн конституциялык негизди өркүндөтүү

Бүгүнкү күндө бирине-бири карама-каршы чечимдерди кабыл алып жаткан сот бийлигин конституциялык жөнгө салууда кемчиликтер бар. Бул сот тутумундагы баш аламандыкка мыйзам чыгаруу бийлигинин иштиктүү чара көрүүсүнө, бардык соттор менен судьялардын мыйзамдарды бирдей жана туура колдонуусун камсыз кылууга жөндөмдүү болгон системаны түзүүгө тоскоолдук кылып жаткан.

Прокуратуранын жана башка укук коргоо органдарынын кылмыштуулукка каршы күрөшүүдөгү, мыйзамдуулукту камсыз кылуудагы жана адам укуктары менен эркиндиктерин коргоодогу орду жана ролу жөнүндө маселени чечүү зарыл болгон.

4. 2010-жылдын 27-июнундагы референдумга чыгарууда шашылыш которуунун жана жарыялоонун натыйжасында колдонуудагы Конституциянын расмий (орус) тилдеги текстинин мамлекеттик (кыргыз) тилдеги текстине шайкеш келбей калышы.

Колдонуудагы Конституциянын орус тилиндеги текстинин бир катар ченемдери кыргыз тилинде жазылган ченемдерге шайкеш келбей калган. Бул жагдай укуктуу колдонууда кайсыл тилдеги текстти кайсыл учурларда колдонуу керектеги жөнүндө атайын мыйзамды кабыл алууну да талап кылды. Мындай абалды конституциялык денгээлде чечүү керек болгон.

Адабияттардын тизмеси:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. Б. 2010. - 28с.
2. КР 2016-жылдын 3-ноябрындагы № 174 "Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзам долбоору боюнча референдумду (бүткүл элдик добуш берүүнү) дайындоо тууралуу" Мыйзамы

Рецензент: д.ю.н., профессор Борубашов Б.И.